

„Paludes kristlikku päästmist ja kaitset“: Eestimaa seisuste alistumine Rootsi võimule 1561. aasta suvel

Enn Küng

Sel aastal on põhjust meenutada, et 450 aastat tagasi langetati Liivimaal kaks tähtsat otsust: esmalt vandusid juunis 1561 Eestimaa seisused – Harju-Viru rüütelkond ja Tallinna linn – truudust Rootsi kuningale ning vähem kui pool aastat hiljem, novembris, andsid Poola kuningale ja Leedu suurvürstile truudusvande ordu, orduvasallid, peapiiskop ja mõned Liivimaa linnad. Järgnev ülevaateartikkel on pühendatud Eestimaa minekule Rootsi riigi koosseisu.

1558. aasta jaanuaris puhkenud Vene-Liivimaa sõda kujunes viimasele katastroofiks. Vene vägede sõjaline üleolek ja liivimaalaste suutmatusest end kaitsta viisid juba sõja esimesel aastal suure osa Ida-Eestist Moskva suurvürsti Ivan IV valdusse, kusjuures moskoviitidel oli võimalik mitu Liivimaa kindlust lausa tühjana üle võtta. Ka järgnevad aastad ei toonud sõjategevusse pööret. Seetõttu on täiesti arusaadav, et liivimaalaste jaoks oli algusest peale keskseks küsimuseks toetuse ja abi otsimine väljast, olgu siis kas Saksa-Rooma keisrilt, Hansa Liidust, Poolast või naabrite juurest Põhjamaadest. Esialgu ei mõeldud alistumisele, vaid esmajoones taotleti sõjalist abi. Kuid õige pea sai selgeks, et ainsad reaalsed abiandjad Poola, Taani ja Rootsi ihaldavad midagi enam, nimelt Liivimaa allutamist. Kui ühes olid liivimaalased kindlad, nimelt et moskoviit on maa põhivaenlane, siis selles, kellega abi saamise üle läbirääkimisi pidada, läksid nende arvamused lahku. Liivimaa vaimulike ja ilmalike maahärrade, linnade, aga ka eri piirkondade aadlike seas oli nii Taani,

Rootsi kui ka Poola kuninga sümpatiseerijaid.

Selgus, kelle poole hoida, puudus ka Tallinna rae ja sõja algusest linnas redutanud Harju-Viru aadli hulgas. Esialgu domineeris Taani-suund, kui meenutati varasemat ühist ajalugu, aegu, kui Eestimaa hertsogkond kuulus Taani kuninga valitsemise alla. Põhimõtteliselt oli Taani orientatsiooni heaks kiitnud juunis 1558 Tartus peetud maapäev. Kuna Tallinna raad otsustas Taani kasuks, lükkas linn tagasi Soome hertsogi Johani, Rootsi kuninga Gustav Eriksoni poja alistumisetepaneku. Iga-aastase rahasumma tasumisel loodeti kaitset Taani kuningalt Christian III-lt. Kuningas pidi orduvägedega koos sõdima venelaste vastu ja vallutama tagasi maa piiril asuvad kindlused. Kui läbirääkimistel ei olnud seda võimalik saavutada, siis alles võidi nõustuda Taani kuninga alamaks saamisega. Augustis-septembris Taanis peetud läbirääkimistel, millel osalesid ka ordu esindajad, tehti tallinlastele selgeks, et Taani saab neile abi anda ainult juhul, kui kogu Liivimaa võetakse Taani kaitse alla, ehkki haigeveodis lebanud kuningas ise kahtles oma riigi võimes minna konflikti nii tugeva vaenlasega, nagu seda oli Ivan IV. Teatavasti vabandas kuningas end sõnadega, et Jumal on andnud talle maid ja linnu küllaldaselt valitseda ja pannud tema peale suurema koorma, kui ta oma vanuses kanda jõuab. Kokkuvõttes jäi kaitse- ja loovutamisleping Taaniga sõlmimata.

1558. aasta sügisel otsis Tallinn abi veel ka Lübecki ja teiste hansalinnade juurest, kuid siin kerkis läbirääkimiste põhiteemaks

Venemaa-kaubanduse takistamine tallinlaste poolt, seda nii ajaloolises perspektiivis kui ka puhkenud Vene-Liivimaa sõja tingimustes. Lüübeklased nõudsid takistuste kõrvaldamist Narva-sõitudel ja et nad tohiks venelastega vahetult kaubelda. Samal ajal oli Lübeck huvitatud sellest, et Ivan IV ei hõivaks Tallinna, vaid soovis, et linn läheks Taanile, mistõttu otsustatigi Bremeni hansapäeval tallinlaste eest kosta. Lübecki toetusest hoolimata lükkasid aga peaaegu kõik hansalinnad abitaotluse tagasi, viidates Tallinna poolt neile Venemaa-kaubanduses tehtud kahjule. Peale selle oli teatavaks saanud Taani kuninga vähene huvi Põhja-Eesti vastu. Siiski lubas Lübeck tallinlaste võlgu pikendada, anda protsendita laenu ja saata neile kaks vaskset poolsuurtükki ehk „madu“ koos juurdekuuluvaga, kuid lüübeklased ei loobunud Narva-sõitudest. Teadaolevalt ei tulnud aga üldse mitte mingit abi Saksa-Rooma riigist.

31. augustil ja 15. septembril 1559 sõlmisid ordu ja Riia peapiiskop kaitselepingu Sigismund II Augustiga, kes Poola kuninga ja Leedu suurvürstina kohustus Liivimaad kaitsma kuni rahu sõlmimiseni Moskva suurvürstiriigiga. Tallinlased neil läbirääkimistel ei osalenud. 1559. aasta novembris toimus aga sündmus, mis mõjutas Liivimaa saatust laiemalt. Nimelt jõudsid siis lõpule Saare-Lääne piiskopi Johann von Münchhauseni läbirääkimised Taani uue kuninga Frederik II-ga, kes ostis Saare-Lääne piiskopkonna 30 000 taalri eest oma vennale hertsog Magnusele. 1560. aasta juunis saavutas Magnus, et Tallinna piiskop Moritz Wrangell, kellele kuulus ainult piiskopiresidents Toompeal ja mõned mõisad, andis Tallinna piiskopkonna administratiivsed funktsioonid talle üle. Kuid 1560. aasta esimestel päevadel tungisid Liivimaale taas moskoviidid, rüüstates maad aasta lõpuni tõsiselt vastupanu kohtamata Läänemereni välja. Taas andsid liivimaalased kindlustatud tugipunkte kergekäeliselt vaenlasele üle. Ordu nõrkust näitasid lüüasaamine Härgmäe lahingus 2. augustil ja eriti Viljandi kaotamine 21. augustil. 1560/1561. aasta vahetusel oli Tallinn sunnitud vastu võtma 150-mehelise Poola väekontingendi.

Magnuse tulek Saaremaale ja sealt Mandri-Liivimaale ärritas ordu, aga tegi tähelepanelikuks Rootsi. Pealegi ei olnud Soome hertsog Johan loobunud püüdlustest laiendada oma võimuala Soome lahe lõunakaldale. Muutus Rootsi poliitikas tuli 29. novembril 1560, kui Gustav Eriksson suri ja troonile tõusis tema poeg ja Johani poolvend Erik XIV, kes otsustas mitte lasta Eestimaad Taanile või mõnele teisele huvilisele minna. 1560. aasta lõpuks oli valdav osa Tallinna raest ning Harju, Viru ja Järva aadlikest asunud toetama alistumist Rootstile. Oli jõutud arusaamale, et ordu ei ole enam võimeline linna kaitsma; läbirääkimised Taaniga olid soikunud.

Ettevalmistavaid kõnelusi pidasid Tallinna saadikud Stockholmis 1560/1561. aasta vahetusel. Otsustav pööre kujunenud olukorda tuli aga 26. märtsil 1561, kui Tallinna saabusid demonstratiivselt kolme laevaga Erik XIV saadikud Klas Kristersson (Horn), Hans Larsson (Björnram) ja sekretär Herman Bruser ning algasid uued läbirääkimised nii rae kui ka rüütelkonna esindajatega. Seejuures hakkas määravat rolli mängima Narva-küsimus, sest Tallinna katsed välismaalaste Narva-sõite peatada ei olnud edu toonud. Linn lootis Rootsilt Narva kaubanduse vastu tõhusat toetust. Rootsi kasuks rääkisid ka Tallinna kehvad kogemused Poola sõjasulastega, Rootsi geograafiline lähedus ning kindlasti ka religiooni sarnasus. Klas Kristersson veenis tallinlasi, et need saadaks delegatsiooni ordumeister Gotthard Kettleri juurde ja juhul, kui see ei luba Tallinnale ja aadlile kaitset, annaksid end Rootsi kaitse alla. Raad saatiski 11. aprillil Kettleri juurde oma saadikud, kellega liitusid rüütelkonna esindajad. Närviliselt oodati nii ordumeistri vastust kui ka Rootsi lubatud sõjalist toetust. Poola-meelsed jõud püüdsid linna mõjutada veel oma otsust muutma. 3. mail nõudis Klas Kristersson Tallinna raelt lõplikku otsust. Selle tulemusel nõustusid Tallinn ja Harju-Viru rüütelkond 4. mail allutama end Rootsi kuninga kaitsele, kuid truudusvande andmine lükati edasi, kuni ordumeistri juurde läkitatud saatkond tagasi tuleb. Ka kuningas kiirustas oma 30. aprilli ja 3. mai kirjadega raadi ja rüütelkonda

alistuma. 18. mail teatasidki raad ja maanõunikud ordumeister Kettlerile, et kujunenud olukorda silmas pidades olid nad „suurimas hädas ja ohus” sunnitud vande talle üles ütleva. Uute Poola väeüksuste tulek Tallinna välistati. Pealegi võttis Klas Kristersson 16. mail saksa palgasõdurid Rootsi teenistusse ja 19. mail saabusid Tallinna esimesed Rootsi laevad sõjasulaste ja rahaga.

Kuna Kettler andis põiklevaid vastuseid, ei jäänud linnal ja rüütelkonnal muud üle kui end lõplikult Rootsile allutada, et Erik XIV tagaks neile sõjalise kaitse ja kinnitaks nende privileegid. See otsus päädis kahe truudusvande ja alistumiskinnitusega, millest esimene väljastati 4. juunil Harju-Viru aadlikele, kellelgi oli liitunud osa Järva orduvasalle, ning teine 6. juunil Tallinna bürgermeistritele ja raele. Toompea lossi andis Tallinna viimane komtuur Caspar von Oldenbockum Rootsi vägedele üle siiski alles 24. juunil.

Nende sündmustega lõppes õiguslikus mõttes ordu aeg Põhja-Liivimaal, mida 13. sajandist alates oli tuntud Eestimaana. 2. augustil 1561 ratifitseeris Erik XIV Norrköpingis oma saadikute kokkulepped ning kinnitas kahe eraldi dokumendiga esmalt Harju-Viru rüütelkonnale ja Järvamaa aadlikele ning seejärel Tallinna linnale nende privileegid. Eestimaa seisuste privileege kinnitades võttis Erik XIV üle ordumeistri positsiooni maahärrana. Seejuures olid läbirääkimised Eestimaa seisustega, nende allutamine oma võimule ja sõjalise tugipunkti tekkimine Tallinnas avalöögiks Rootsi edasisele sõjalisele ekspansioonile mitte ainult Liivimaal, vaid ka laiemalt Euroopas, mis väiksemate vaheaegadega kestis 1660. aastateni. Juba 1561/1562. aastal sai selgeks, et Rootsi vallutusplaanid on ulatuslikumad ega piirdu ainult Põhja-Eestiga.

Siinkohal on paslik küsida, *millise ala Erik XIV 1561. aastal tegelikult enda valdusse sai?* Kinnituskirjadest ja privileegide ratifitseerimisest võiks jääda mulje, et peale Tallinna linna veel ka Harju-, Viru- ja Järvamaa. Tegelikult see nii ei olnud. Esiialgu piirdus Rootsi võimualune territoorium ainult Tallinna ja selle lähima ümbrusega. Harju- ja Järvamaa kindlused ja mõisad oli kas poolakate või Poola-

meelsete orduvasallide valduses. Mõned mõisad olid 1560. aastal langenud hertsog Magnuse kätte. Virumaa ja tükike Ida-Harjumaast olid Vene tsaari võimu all. Seal mõisaid evinud aadlile tuli üllatusena, et Erik XIV ei pidanud oma uue võimualuse territooriumina silmas venelaste valduses olevaid maid. Veelgi enam, sama, 1561. aasta augustis uuendas kuningas Erik XIV tsaariga 20 aastaks (algu-sega 25. märtsist 1562) vaheahu. 1564. aasta septembris sõlmiti Tartus Rootsi ja Venemaa vahel uus seitsmeaastane rahuleping, millega reguleeriti poolte huvifääride piire Eestimaal. Leping tagas Rootsile küll suurema osa Eestimaast – Harju-, Järva- ja Läänemaa koos Tallinna, Paide, Haapsalu, Lihula, Koluvere, Karksi ja Pärnuga –, kuid jättis Virumaa koos Narva ja Rakverega nagu ka Tartu piiskopkonna ja Viljandi lossi venelaste valdusse. Kui rootslased 1581. aastal Virumaa vallutasid, tuli sealsel aadlil end sisuliselt uuesti Rootsi kuningale allutada ja oma privileegidele kinnitust taotleda.

Järgnevalt tasuks põgusalt vaadelda 1561. aasta 4. ja 6. juuni kinnituskirja sisu ning mida kuningas 2. augustil Eestimaa seisustele privileege andes lubas. Kuninglike saadikute poolt allkirjastatud dokumendid – reversaalid ehk kinnituskirjad – on osaliselt sarnased ja neis leiduvad erinevused tulenevad korporatsioonide endi eripärast ning erinevatest poliitilistest ja majanduslikest soovidest. Nii rõhutatatakse mõlemas kirjas sissejuhatuseks, et Tallinna raad ja Harju-Viru rüütelkond on pärast seda, kui „kristlaste vihavaenlane moskoviit” on maad rüüstanud ning laastanud, palunud Rootsi kuninglikult majesteeditilt päästmist ja kaitset (s.t. et liitumissetpanek tuli Eestimaa seisustelt), ning kuna ordu ei ole liivimaalasi hädas aidanud, on just Rootsi kuningas otsustanud appi tulla, et see ala ei läheks „verejanulise vaenlase võimu alla” ja et teda „päästa türanniast” ning „alal hoidmaks jumalasõna tõelist, õndsakstegevat, puhast ja võltsimatut õpetust”. Seejärel märgitakse Rootsi saadikute tulekut Tallinna ning neile antud volitust võtta pärast truudusvande andmist Eestimaa seisused kuningliku majesteedi alamateks ja kaitse

alla. See oli dokumentide n.-ö. ühisosa, millele järgnesid viited emma-kumma korporatsiooni erisustele, ehkki siingi oli sarnaseid aspekte.

Nii märgitakse Harju-Viru rüütelkonnale antud kinnituses nende vanu privileege, vabadusi, tavasid, aga ka omandit, mida eri maahärrad olid ajast aega kinnitanud. Kuninga saadikutel oli voli nende privileege tundma õppida ning need seejärel kinnitada, nähes samas ette karistuse neile, kes julgesid rüütelkonna õigusi rikkuda. Koos harju- ja virumaalastega pidi sama armu osaliseks saama Järva aadel. Rüütelkonnale antud kinnituskirjas märgitakse, et „ohtliku aja sunnil“ oli kuningal õigus omal kulul Toompeale väeüksus paigutada. Samal ajal lubati aadlile kaitset igasuguse kahju eest, kui mõni võimukandja, näiteks Taani kuningas, peaks neid ja nende järeletulijaid Rootsiile antud truudusvande eest karistada tahtma. Dokumendi lõpus märgiti sedagi, et Harju, Viru ja Järva aadli alistumise kinnitavad veel ka kuningas ning riiginõunikud.

Saadikute kinnituskiri Tallinnale oli mitmeti detailsem. Ka siin kinnitati esmalt linna vanad privileegid, vabadused ja tavad, mida lubati tulevikus veelgi laiendada ja mida keegi ei tohtinud piirata, vastasel korral oleks sattunud kuningliku majesteedi karistuse ja ebasoosingu alla. Tallinnasegi tulid kuninga kulul Rootsi väed, mis pidid linna kaitsma Taani ja teiste vaenlaste eest. Seejärel lubati säilitada linna senine müntimisõigus, ainult et müntide ühel küljel pidi olema kuningliku majesteedi pilt või riigivapp. Raele jäi õigus maksutuludele, millega peeti ülal ühiskondlikke hooned, aga ka linnasõdureid. Linnale jäeti alles kaks naiskloostrit, samuti jäid alles seegihooned ja maamõisad. Linna Toompeast eraldavate väravate võtmed jäid linna valdusse, aga kuninglikule majesteedile, tema asehalduritele või määratud ametnikele ei tohtinud teha takistusi Toompeale või all-linna minekul. Eraldi käsitleti Tallinna liikmelisust Hansa Liidus, kuhu kuulumine või sealt lahkumine jäi rae otsustada. Saadikud omalt poolt lubasid, et Rootsi riik ei kavatse Tallinnas kehtestada ühtegi uut tolli ega nõuda ühtegi uut maksu. Varasema tava kohaselt pidi linnale jääma õigus apelleerida Lübeckisse. Ka Tallinnale

antud dokument lõppes märkusega, et selle kinnitavad veel kuningas ja riiginõunikud.

Õiguslikus mõttes oli saadikute kinnituskirjadest tähtsam nendes sisalduvate lubaduste ratifitseerimine Erik XIV enese poolt Norrköpingis 2. augustil 1561. Neid kaht dokumenti on nimetatud ka Harju-Viru rüütelkonnale ja Järva aadlikele ning Tallinna linnale antud privileegideks, kusjuures kuningas on korporatsioonidele antavaid lubadusi konkretiseerinud ja omalt poolt täiendanud. Mõlema privileegi sissejuhatuses märgitakse sõda, moskoviitide hävitustööd, vara kaduminekut, ordu abi puudumist (Tallinna puhul tuuakse esile ka linna laevade, kaupade jm. vara röövimine), seisuste abipalvet Rootsiile ja komissaride saatmist Liivimaale. Näitamaks käimasolevas sõjas kõigile Liivimaa pärandist huvitatutele, on privileegides erilisel olulisena rõhutatud, et liivimaalased on ise soovinud enda allutamist. Seejärel kinnitati taas seisuste vanad privileegid, koos jurisdiktsiooniga tsiviil- ja kriminaalasjades. Aadli puhul on lisatud, et Rootsi asehaldur hakkab „nagu ammusest aegadest tavaks“, osalema kohtute töös ja kohut mõistma. Samuti on mõlema korporatsiooni puhul märgitud, et toetatakse „puhtale“ evangeelsele usule, kusjuures on eraldi välja toodud, et Tallinna superintendent peab ka maal võtma ette kirikuvisitatsioonid ja pastoreid ametisse määrama ning ametisse sobimatuid kõrvaldama. Mõlema naiskloostri puhul nõutakse „ebajumalakummardamise“ kõrvaldamist ja et peetaks „õigeid“ jumalateenistusi. Nii aadlile kui ka linnale lubati kaitset teiste võimukandjate nõudmistest, eriti Taani ja Saksa-Rooma riigi eest. Samuti pidid nii Toompeal kui ka all-linnas paiknema Rootsi kuninga väeüksused.

N.-ö. erisuste all tuuakse aadli puhul välja neile nende mõisate ja muu vara taasläänistamine, juurdepääsu võimaldamine riigiametitesse ning kaitse aadlikest isikutele vahistamise eest. Samal ajal kirjutati aadlikele ette ratsateenistuskohustuse täitmine niipea, kui vajadus seda nõuab. On huvitav märkida, et aadlilipkond pidi lipul kasutama n.-ö. Rootsi värve, väetähist või vappi. Tallinnale kinnitatud erisused seisnesid taas Hansa Liitu kuu-

lumises ja Lübeckisse apelleerimise õiguses, müntimisõiguses, tavapäraste tollide ja maksude säilitamises, samas lubati võõrastele saksa kaupmeestele erakorralisi tolle mitte kehtestada. Seejuures garanteeriti tallinlastele Rootsis kauplemisel samad õigused, mis olid kohalikel kaupmeestel. Veel on juttu hospitalide kuulumisest linnale, nagu ka kõikide linnavärvate võtmetest. Tallinna privileegid lõpetab punkt, mida Erik XIV saadikud oma kinnituskirjas ei puudutanud, kuid mis oli linna majandustegevuse seisukohast keskne, nimelt Narva kaubanduse teema. Kuningas lubas igasuguse meresõidu Narva peatada (välismaistest linnadest märgitakse otseselt ainsana Lübeckit) ning kuulutas Venemaaga kauplemisel ainsateks legaalseteks sadamateks Tallinna ja Viiburi.

Milline oli nende dokumentide tähtsus ajaloolises perspektiivis? Kuninga saadikute kinnituskirjades ja privileegides tuleb kindlasti näha teatavat propagandistlikku sammu mõjutamiseks teisi alasid ja linnu, keda Erik XIV lootis veel oma võimu alla tuua. Tema Eestimaaile tuleku taga olid peale poliitilise ja majandusliku ekspansiooni isiklikud ambitsioonid võidujooksus poolvend Johani, taanlaste, poolakate ja hertsog Magnusega. Nii toimusid ka 1561. aasta läbirääkimised Eestimaa seisustega selgelt kiirustades. Eestimaa laste positsioon läbirääkimistel oli soodne, sest äärmisel juhul võinuks nad abi paluda ka teistelt võimukandjatelt. Erik XIV vajas lubadust, et aadel ja Tallinna linn liituvad Rootsi, mistõttu saadikud ja kuningas olid valmis seisuste privileege kinnitama ulatuslikumalt, kui Rootsi riigile kasulik oli (vaevalt, et põhjuseks oli Erik XIV kroonimisega Stockholmis kaasnenud pidumeeleolu), mõtlemata komplikatsioonidele, mis juba peagi ilmsiks tulid, nagu riigiõiguslike suhete ebamäärasus, segadused Rootsi provintsi võimude ning seisuslike korporatsioonide kompetentsiga jms. Samas oli Tallinna linnale ja aadlile kasulik, et privileegide kinnitamine oli Rootsi kuninga ühepoolne akt; mingit kahepoolset lepingut tema ja Eestimaa seisuste vahel ei sõlmitud. See tõsiasi andis eestimaalastele tulevikuks kätte

veelgi tugevamad argumendid. Alles mõni aeg hiljem mõisteti Stockholmis, et Eestimaa oli teistsuguse ühiskonna- ja õiguskorraldusega kui Rootsi ning et alistumine ei tähendanud siinsetele korporatsioonidele minekut Rootsi õiguse ja jurisdiktsiooni alla, vaid et kinnitatud privileegid nägid ette vastupidist. Tulemuseks oli, et Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna privileegide ulatus oli Rootsi emamaa seisuste omaga võrreldes enneolematult suur. Mitmeski mõttes olid need kaks korporatsiooni nagu riigid riigis. On arusaadav, et Rootsis vaadati riigile terviklikkuse arusaamast lähtudes, s. t. püüti kõrvaldada olemasolevaid erinevusi. Korporatsioonid olid aga arvamusel, et uus võim ainult kaitseb maad välisvaenlase vastu ning säilitab maal valitsevad olud, mis tähendas kaugeleulatuvat partikularismi ja tekitas teatavasti pingeid kogu järgnevas Rootsi võimuperioodiks. Eestimaa seisuste privileegide laiaulatuslik kinnitamine 1561. aastal kujunes üheks oluliseks vundamendikiviks siinsete provintside eriseisundi kujunemisel, mida nt. 18. sajandist alates tunneme Balti erikorra näol.

Lõpetuseks tuleb mainida, et nii Harju-Viru rüütelkonnale kui ka Tallinna linnale antud kinnituskiri on originaalina säilinud ja tänapäeval vastavalt Eesti Ajalooarhiivi¹ ja Tallinna Linnaarhiivi² hoida. Meie käsutuses on ka Erik XIV privileegid Tallinnale,³ kuid Harju-Viru rüütelkonnale antud privileegide originaal on kaduma läinud. 1561. aasta olusid silmas pidades on kõik dokumendid koostatud saksa keeles.

Eestimaa rüütelkonnale 4. juunil antud kinnituskirja ja Erik XIV 2. augusti 1561. aasta privileegide tõlge tugineb publikatsioonile: *Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen. Nach den Originalen mit andern dazu gehörigen Documenten und der Capitulation von Pernau herausgegeben von Eduard Winkelmann. Reval, 1865.* Dokumendid on tõlkinud Kai Tafenau.

¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 47.

² TLA, f. 230, n. 1:I, s. 1163.

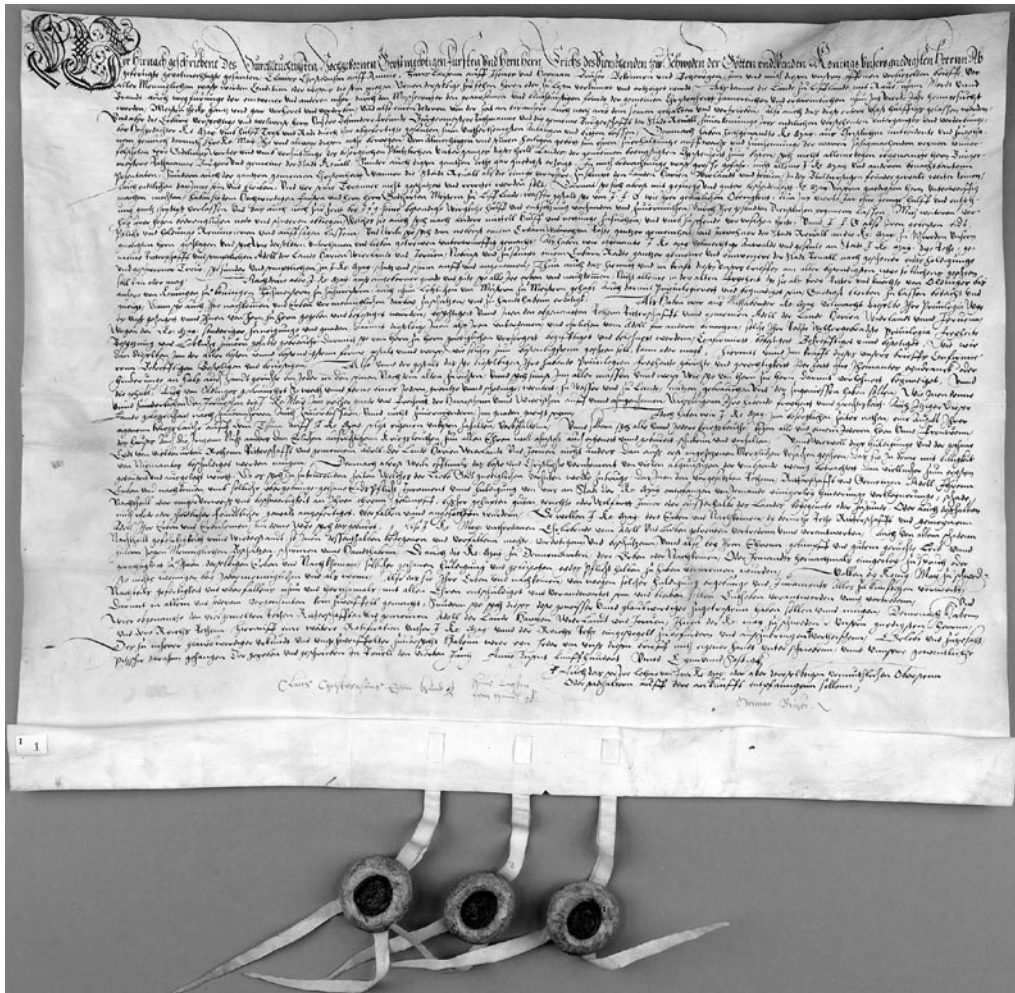
³ TLA, f. 230, n. 1:I, s. 1163/a.

Rootsi saadikute kinnituskiri Harju-Viru rüütelkonnale ja Järva aadlile, Tallinnas 4. juunil 1561

Meie, siia allakirjutanud, hiilgavaima, kõrgeaulise, võimuka vürsti ja isanda, Rootsi isanda Erik XIV, gootide ja vendide kuninga, meie armulisima isanda läkitatud volitatud saadikud, Klas Kristersson Åminnest, Hans Larsson Isnäsist ja Herman Bruser, kinnitame ja tunnistame selle oma avaliku pitsseeritud kirjaga igäuhele, millise väärkuse, seisundi või olemusega nad ka poleks, kes juhtuvad seda nägema, kuulma või lugema ja kellele seda näidatakse: pärast seda kui moskoviit, kõigi kristlaste kohutav ja verejanuline vaenlane, on röövides, riisudes, tappes ja põletades, samuti elanikke ja teisi minema vedades Liivimaa alasid nüüd neljandat aastat armetult ja haledalt nuhelnud, enamalt jaolt läbi ja lõhki laastanud ja laostanud ja nõnda tollest ajast peale kuni siia maani igäuht ka veel enda omast lahus hoidnud ja selle juurest eemale peletanud, nõnda et need paigad on peaaegu abita jäetud, ent auväärased, ettenägelikud ja arukad isandid, meie erilised sõbrad, Tallinna linna bürgermeistrid, raehärrad ja kõik kodanikud on lasknud oma läkitatud saadikutel kõrgesti mainitud kuninglikult majesteedilt neil lõpuks ees seisva huku ja hävingu vältimiseks kõige alandlikumalt anuda ja paluda abi, lohutust ja nõu – siis on kõrgesti mainitud kuninglik majesteet kristlikust kaastundest ja lahkest südamest, millega tema kuninglik majesteet ikka ja alati sellesse paika on suhtunud, Kõigeväelise ja tema püha käsu auks, jumalasõna tõelise, õndsakstegeva, puhta, võltsimatu õpetuse alahoidmiseks, kasvuks ja edenemiseks ning ära hoidmaks selle maanurga murettekitavat äkilist hukku, kõigi hirmunud ristiinimeste hüvanguks üles näidanud armullikkust mitte ainult eelnimetatud Tallinna linna isandate bürgermeistrite, raehärrade, kodanike ja lihtrahva, vaid kogu selle paiga suhtes, võttes arvesse seda, millisesse suurde ohtu võiks sattuda mitte ainult tema kuninglik majesteet ja teised ümberkaudsed valitsejad, vaid ka kõik lihtsad ristiinimesed, kui Tallinna linn kui ainus kants peaks koos Harju-, Viru- ja Järvamaaga verejanulise vaenlase võimu alla minema ning lõpuks seal olema ja seal püsima ning jääma tema türannia eest kaitsmata ja sellest päästmata.

Et nad aga võiksid sobilikult ja hästi kaalutletult end kuningliku majesteedi, meie armulisima isanda alla heita, siis on nad lasknud kõrgeaulisele vürstile ja isandale, isand Gotthardile, Liivimaa meistrile, oma saadikute vahendusel teenistusvalmilt meelde tuletada, kuidas tema vürstlik kõrgus kui nende õiguspärane ülem on nad nüüd neljandat aastat ilma igasuguse toetuse ja abiväeta täiesti lootusetult maha jätnud ning et praegugi veel pole tema vürstliku kõrguse juures mingit tõelist kindlat toetust ega abiväge ega ole seda ka oodata, tuues ühtlasi esile neid rõhuga suure viletsuse ja raske surutise, mis panebki neid otsima muid vahendeid, abi ja päästet ning selle järele ringi vaatama, ning on niisiis lasknud tema vürstlikule kõrgusele talle antud töötuse, kohuse ja truudusvande üles öelda ja selle tühistada. Ning et nad on siis koos Tallinna linna auväärse aruka rae, terve kogukonna ja elanikega Rootsi kuningliku majesteedi, meie armulisima isanda poolele asunud ja just nagu tema alamad ja armsad ustavad alistunud, siis oleme meie, tema kuningliku majesteedi ülalnimetatud täievolilised esindajad ja saadikud, tema kuningliku majesteedi asemel võtnud [maa]nõunikud, terve rüütelkonna ja kogu Harju-, Viru- ja Järvamaa aadli üheskoos Tallinna linna auväärse rae, terve kogukonna ja elanikega pärast antud truudusvannet ja töötatud ustavust kõik, viimse kui ühe, tema kuningliku majesteedi kaitse ja varju alla, ning teeme seda käesolevaga ja selle meie kirja jõul kõige kindlamal moel, nii nagu see peab sündima, saab ehk võib sündida.

Pärast seda kui tema kuninglik majesteet on oma loomuomasest armust ja headusest mitte ainult otsustanud ja valmis armulisimalt laskma neil kõigil, nende pärijatel ja järeltulijatel jääda vanasse vabadesse, mille neile kui vabadele rüütlitele ja sulastele ammusest aegadest kuni siia maani on andnud kuningas kuninga, kõrgmeister kõrgmeisteri ning nüüd viimati meister meistri järel ning millega nad on privilegeeritud ja mis on neile armuliselt kingitud, vaid on ka varmas

Rootsi saadikute Klas Kristerssoni, Hans Larssoni ja Herman Bruseri kinnituskiri Harju-Viru rüütelkonnale ja Järva aadlikele 4. juunist 1561. EAA, f. 854, n. 2, s. 47

neid, nende järeltulijaid ja pärijaid kõiki seejuures kaitsma ja hoidma; siis oleme meie kaasasolevale kuningliku majasteedi volitusele toetusele need nende privileegid, nagu neid meile on näidatud ja isand isanda järel neile on andnud ja kinnitanud, üle vaadanud ning need nende õigused, esivanematelt päritud privileegid, vabadused, maavaldused ja kiiduväarsed endisaegsed kombad, mille isand isanda järel on armuliselt neile andnud, kinkinud ja läänistanud, neile, ülalnimetatud [maa]nõunikele, rüütelkonnale ja kogu Harju-, Viru- ja Järvamaa aadlile kuningliku majasteedi erilise poolehoidu ja armu tõttu, millega seesinane neid kui oma alamaid ja ausaid aadlikke teistele eelistades soosib, konfirmeerinud, kinnitanud, kindlustanud ja kinnistanud. Nagu meie needsinased parimal ja kindlaimal moel, kujul ja viisil, nagu see kõige kindlamalt peab sündima, saab ehk võib sündida, käesolevaga ja selle meie kirja jõul konfirmeerime, kinnitame, kindlustame ja kinnistame, nõnda ja sellisel moel, et needsinased nende olemasolevad privileegid, vabadused, kohus ja eesõigus peavad neile olema igal ajal ilma kellegi rünnaku või takistamiseta, et kaelakohtus saaks igäüks enda omas vana kombe järgi kohut mõista ning [neid] muidu igal moel ja viisil, nagu isand isanda järel need neile on lääniks andnud, annetanud ja nagu nad on neid omanud ning ammusest ajast kasutanud, nii kaugele ja sinnamaani, kuni igäühe piirid ja rajad ulatuvad, vee peal ja maa

peal kasutada, tarvitada ja neist rõõmu tunda. Ning oleme ka armuliselt valmis neile ja iseäranis järvamaalastele, kelle tema kuninglik majesteet on võtnud samasuguse armu ja vabaduse sisse nagu harju- ja virumaalasedki, sedasinast nende olemasolevat vabadust ja eesõigust selle maa praegust olukorda mööda suurendama ning seda parandama ja mitte vähendama.

Siiski oleme jätnud tema kuninglikule majesteedile õiguse ohtliku aja sunnil pidada tema kuningliku majesteedi enda kulul Toompeal teatud hulka tema enda sõjamehi, ning eranditult kõik sõjamehed peavad eranditult kõigi majaisandate ja -emandate ning nende kodakondsete suhtes käituma ja ennast üleval pidama ainult nõnda, nagu ausatele ja tublidele sõjameestele igati auväär- selt hästi sobib ning on kohane ja sünnis.

Ja kuigi korduvalt mainitud [maa]nõunikud, rüütelkond ja kogu Harju-, Viru- ja Järvamaa aadel on selle truudusvande ja töotuse andnud üksnes äsja nimetatud tähelepanuväärsetel põhjustel, nii et kellelgi ei tohiks olla õigust neid selle pärast süüdistada; siis (kuna sageli eelkõige paljud paha- tahtlikud võtavad olukorda vähe arvesse ning tõlgendavad ja tõlgitsevad parimat ja kristlikemat pigem kõige halvemal moel), kui tulevastel aegadel peaks juhtuma – mille eest armas Jumal kõige armulisemalt hoidku! –, et neile, eelnimetatud nõunikele, rüütelkonnale ja kogu aadlile, nende pärijatele ja järeltulijaile selle loovutuse, antud töotusvande, lubaduse ja truudusvande pärast, mille meie oleme kuningliku majesteedi asemel vastu võtnud, sünnib või saab kelleltki osaks mingeid takistusi, alandusi, kahju, halvemust või mõni etteheide ja tüli nende aule, sündsusele, senisele heale nimele või hüvale käekäigule kodu- või välismaal või et sellepärast ka sõnadega või kehalise vae- nuliku vägivallaga nende vastu minnakse, neid rünnatakse ja kiusatakse: siis tahab tema kuninglik majesteet, tema pärijad ja järeltulijad nimetatud [maa]nõunike, rüütelkonna ja kõigi aadlike, nende pärijate ja päranduse saajate eest, nõnda kui see on sünnis, niimoodi nagu tema kuningliku majes- teedi alamate, au ihkavate aadlike ja armsate ustavate eest seista ja kosta, samuti neid kaitsta ja turvata igasuguse kahju, kaotuse, ohu ja takistuse eest, mis neile sellepärast võib sündida või osaks saada, ja nõnda igauht tema au, sündsuse, hea nime, ihu ja vara juures turvata, varjata ja hoida.

Ning kui Taani kuninglik majesteet, tema pärijad või järeltulijad või keegi peaksid edaspidi arvama, et neil on selle antud truudusvande ja tehtud töotuse pärast nende, nende pärijate ja järeltulijate suhtes mingi nõudlus või õigus, siis tahab Rootsi kuninglik majesteet neid samamoodi igauhe ja ükskõik kelle juures vabastada, kaitsta ja nende eest seista, nii et nemad, nende pärijad ja järeltulijad on ja jäävad selle truudusvande, alistumise ja töotuse pärast igasuguste tulevaste etteheidete, kahju, ohtude ja rünnakute puhul nüüd ja edaspidi igati austusväärset vabandatud ja nende eest kaitstud.

Ning et üldse mitte üheski eespool nimetatud ei tekiks mingit kahtlust, vaid et neil tuleks ja et nad saaksid ja võiksid seda kindlamini ja usaldusväärsemalt sellele loota, siis oleme meie, eelnime- tatud, neile korduvalt mainitud [maa]nõunikele, rüütelkondadele ja kogu Harju-, Viru- ja Järvamaa aadlile töotanud, lubanud ja andnud sõna hankida ja tuua neile selle kohta Rootsi kuningliku majesteedi jne., meie armulisima isanda ja tema riiginõunike kinnitus koos tema kuningliku majes- teedi ja riiginõunike pitseriga, ning et nad saavad oma läänid tema kuningliku majesteedi või tema tõenäoliste ülemate või asehaldurite käest, kui nood saabuavad.

Selle usaldusväärsemaks tunnistuseks ja kahtlematuks kinnituseks on igaüks meist oma käega alla kirjutanud ja oma tavalise pitseri külge riputanud sellele kirjale, mis on antud ja kirjutatud Tallinnas, neljandal juunil tuhande viiesaja kuuekümnese esimesel aastal.

Klas Kristersson
oma käega

Hans Larsson
oma käega

Herman Bruser

Rootsi kuninga Erik XIV privileeg Harju-Viru rüütelkonnale ja Järva aadlile, Norrköpingis 2. augustil 1561

Meie, Erik Neljateistkümnes, Jumala armust rootslaste, gootide ja vendide jne. kuningas. Pärast seda ja kui Moskva suurvürst on Liivimaa alasid röövides, riisudes ja põletades, samuti vaeseid inimesi minema vedades nüüd armetult ja haledalt neljandat aastat rünnanud, laastanud ja laostanud, nii et peaaegu kõik aadlikud on enda omast ilma jäetud, oma vara ja omandi juurest minema aetud ja äärmiselt laostatud; Harju-, Viru- ja Järvamaa rüütelkond ja kogu aadel aga, keda suurvürst veel pole endale allutanud, on koos Tallinna linnaga sellises oma kitsikuses, üliras viletuses ja surutises nagu need, kelle nende ülemad, Liivimaa Ordu Saksa haru meistriisand ja teised, on abitult ja trööstitult maha jätnud, palunud meilt päästet, abi ja toetust ja soovinud end meie alla anda; siis oleme meie kindlatel ja kõrgesti mõõdetavatel põhjustel lasknud oma komissaridel, aulistel ja auväärsetel Klas Kristerssonil, Hans Larssonil ja Herman Bruseril, võtta rüütelkonna, aadli ning Harju- ja Järvamaa elanikud, samuti need Virumaa asukad, keda moskoviit pole veel päriselt endale kuulekaks teinud, oma kaitse ja varju alla ning nende vande alusel oma alamateks ja armsateks ustavateks, nagu me nad siis selle avaliku kirja kohaselt ja jõul vastu võtame.

Ning et siis meie ülalmainitud komissarid, esindajad ja täievolilised saadikud on nimetatud rüütelkonnale ja aadlikele nende esivanematelt päritud vanad privileegid, jurisdiktsiooni ja tava meilt saadud volituse kohaselt kuni meie edasise ratifikatsioonini konfirmeerinud ja kinnitanud; siis meie tõendame ja anname iseenda, oma otseste pärijate ja järeltulijate nimel teada igapähele, kes juhtuvad seda meie kirja nägema, kuulma või lugema – millise seisuse, seisundi või väärikusega nad ka poleks –, et me ratifitseerime alljärgnevalt kõik meie nimel ja pärast antud ja töötatud lubadused, vanded, vanade privileegide ürikute ja pitseritega kinnitatud konfirmatsioonid ning nimetatud rüütelkonna ja niihästi Järva- kui ka Harju- ja Virumaa aadlike vanad kiiduväärsed ja esivanematelt päritud kombed ja tavad ning tahame neid püsival, kindlalt ja vankumatult hoida, nagu me siis seda käesolevaga ja selle kirja jõul parimal, kindlaimal ja jõulisimal moel teeme.

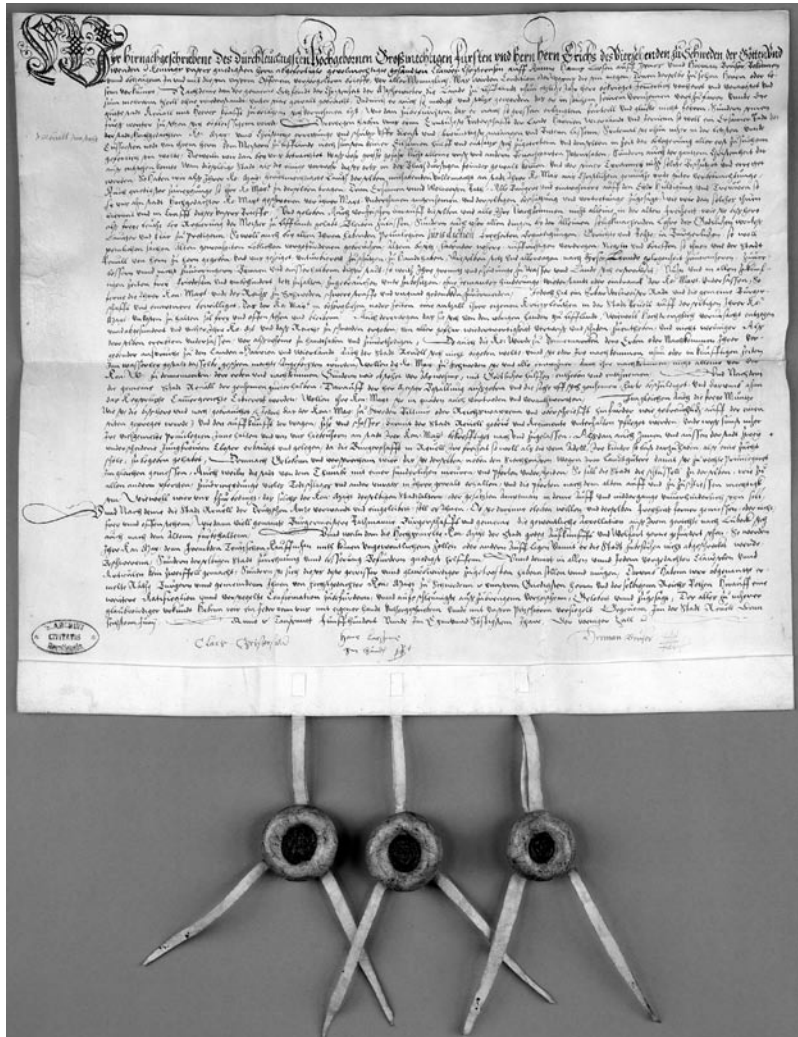
1. Esmalt me tahame, et Harju-, Viru- ja Järvamaa, nii palju kui neist on end meile allutanud, mitte ainult ei jääks kindlana päästva evangeeliumiõpetuse juurde, kui seda nende juures puhtalt ja otse õpetatakse ja jutlustatakse, vaid tahame ka, et igapähe isiklikku võimekust mööda ametist tagandamaks ja teisi, tublisid nende asemele võtmaks meie ja Tallinna linna superintendent iga kogudust ja kihelkonda maal visiteeriks, ja kui vaja, määraks ja paneks ametisse tublisid jutlustajaid, kirikhärrasid ja hingekarjaseid, kõlbmatud ja valeõpetajad aga tagandaks ja kõrvaldaks ametist.
2. Seejärel läänistame meie rüütelkonna ja aadli antud vande peale neile kui oma alamatele ja armsatele ustavatele kõik nende isade pärandused, ostetud ja õiglaselt saadud varad ja kõik, mille peale neil on õigus.
3. Nemad, samuti nende pärijad ja järeltulijad, peavad jääma vanasse vabadusse, mille neile kui vabadele rüütelitele ja sulastele ammusest aegadest kuni siiani on andnud kuningas kuningas, kõrgmeister kõrgmeisteri, meister meistri järel ning millega nad on privilegeeritud ja mis on neile armuliselt kingitud, ning neid tuleb seejuures kaitsta ja hoida nõnda ja sel moel, et needsinased privileegid, vabadused, kohus ja eesõigus peavad neil olema igal ajal ilma kellegi rünnaku ja takistamiseta, et kaelakohtus saaks igapähe enda omas vana kombe järgi kohut mõista – siiski nõnda, et meie asehaldur niihästi nendes kui ka teistes kohtutes, nagu ammusest aegadest tavaks, oleks eesistujaks ja osaleks otsuse tegemisel –, samuti [neid] muidu igal moel ja viisil, nagu isand isanda järel need neile on lääniks andnud, annetanud ja nagu nad neid omanud ning ammusest ajast kasutanud, nii kaugele ja sinnamaani, kuni igapähe piirid ja rajad ulatuvad, vee

- peal ja maa peal kasutada, tarvitada ja neistsinastest rõõmu tunda; sedasinast nende olemasolevat vabadust ja eesõigust oleme meie armuliselt heatahtlikud praeguse aja ning selle maa ning meie võimalust mööda suurendama, parandama ja mitte vähendama.
4. Siis tahame meie, niipalju kui võimalik, rüütelkonda, kõiki aadlikke, nende pärijaid ja järeltulijaid seetõttu, et nad on meistriisandale oma vande üles öelnud ning Liivimaa ülejäänud aladest ülimalt tungivatel põhjustel ja äärmise häda sunnil eraldunud ja lahku löönud ning meile ja Rootsi kroonile alistunud, eemal hoida igasugusest ohust, vaenust, etteheitest ja kahjust ning hoida ja kaitsta neid samamoodi nagu meie teisi pärusalamaid.
 5. Ka sel juhul, kui Taani kuninglik kõrgus, Rooma riik, meistriisand ja teised, kellega meistriisand on liitu heitnud, nende pärijad või järeltulijad peaksid arvama, et neil on rüütelkonna, aadli ja nende alade suhtes mingi õigus või nõudlus, ega loobu neist; tahame meie, meie pärijad ja järeltulijad eranditult kõigi juures, kuidas neid ka ei nimetataks, selles asjas rüütelkonna, aadli ja nende alade eest seista, ja kui neid sellepärast kiusatakse ja ahistatakse, neid sellisest ahistusest ja nõudmistest armuliselt vabastada ja päästa.
 6. Mis puutub kahte naiskloostriisse, mille kohta kehtib aadli vabadus ning mis asuvad linnas sees ja sellest väljaspool, siis on meie armulisim arvamus ja tahe, et need jäävad praeguse seisu ja voli juurde, ainult igasugune ebajumalakummardamine tuleb ära kaotada ja sisse seada õige tõeline jumalateenistus.
 7. Ning need, kes rüütelkonnast end oma teenistuses vaenlaste ees ja muidu rüütlile kohaselt, ustavalt ja hästi üleval peavad, tuleb nende teenete järgi teistele eelistatult ametisse panna, nagu varem meistriisanda juures tavaks oli, ning need [ametid tuleb] neile anda.
 8. Et me ka rüütelkonda ja kogu aadlit nende alandliku palumise peale mitte ainult sularahaga, vaid ka hobuseid, püsse ja turviseid andes kõige armulisemalt toetanud ja neid aidanud, siis on seevastu meie tõsine tahtmine, et igaüks oleks oma mõisate arvu ja võimalust mööda ning vastavalt saadud abiväele ja laenule alati pidevalt hobuste ja sulastega nõnda varustatud, et ta igal ajal, kui vajadus nõuab, peab oma vara kasutada andma ja saab seda teha.
 9. Siis tahame meie samuti niihästi viidatud, lipukandja hobust puudutavas privileegis kui ka teistes näidata rüütelkonna ja aadli suhtes üles armulikust ning soovime, et nad meie tahtel kannaksid oma lippudel meie riigi värve, väetähist või vappi.
 10. Järgmiseks me räägime, ütleme ja lubame meie nimetatud armsatele ustavatele ja kõigile nende järeltulijatele, et kui meile, meie otsestele pärijatele ja seaduslikele järglastele nende peale ilma põhjuseta ja valet peaks kaevatama ja neid laimatama, tahame meie edaspidi võimaldada ja lubada, et nende kallal ei tarvitata vana väljakujunenud tava ja harjumuse vastaselt vägivalda, neid ei püüta kinni ega rõhuta vanglaga.
 11. Siis aga juhul, kui – mida Jumal armulisimalt ära hoidku! – tulevikus peaks juhtuma ja sündima, et kedagi millegagi mustatakse ja süüdistatakse, nagu oleks ta üksi või kellegagi koos oma vande vastaselt meie, meie riigi ja alade vastu ohtlikult tegutsenud, ja seesinane, keda eelnimetatud moel mustatakse ja kelle peale kaevatakse, on maavaldusega läänimees Harju-, Viru- ja Järvamaal või ilma maavalduseta isik, kes on rüütliseisusest, tuleb seesinane kohtu ette kutsuda ja tuua ning talle tuleb esitada süüdistus; ning kui tema või nemad seepeale kohale ei ilmu ja kohtu ette ei tule, siis tuleb teda kõigis meie riikides, maades ja aladel taga otsida, jälitada, temalt tuleb võtta rüütlile sobiv lubadus kohtu ette ilmuda ning ta tuleb võtta aadlikule kohase vahi alla, kuni asi saab küllaldaselt läbi arutatud.
 12. Kui aga kellegi süü peaks tõepoolest saama tõestatud, selgeks ja ilmseks tehtud, tuleb meie määratud asehalduritel sedasinast ja neidsinaseid kogu maa kogu rüütelkonna abi, nõu ja toetusega ilma igasuguse armuta karistada; samamoodi peab omakorda ka pealekaebajale ja süüdistajale, kes ei suuda kaebust põhjendatult ja veenvalt esitada, tõendada ja kinnitada, olgu ta kõrgest või madalast seisusest, kellelegi erandit tegemata, tingimata osaks saama samasugune trahv ja karistus.

Me tahame, et see privileeg selles ja kõigis teistes tema punktides ja artiklites konfirmeeritaks, kinnistataks ja kinnitataks, niisiis me ka konfirmeerime, kinnistame ja kinnitame sellenasae käesolevaga selle kirja jõul meile, meie otsestele meessoost pärijatele, järeltulijatele ja valitsejatele püsivalt, kindlalt ja murdmatult hoida. Tõe kinnituseks oleme meie täie teadmisega lasknud riputada oma pitseri selle kirja alla, mis on antud Norrköpingis teisel augustil aastal tuhat viissada kuuskümmend üks.

Erik XIV

Rootsi saadikute
Klas Kristerssoni,
Hans Larssoni ja
Herman Bruseri
kinnituskiri Tallinna
linnale 6. juunist 1561.
TLA, 230-1-I:1163

Enn Küng

(1963)

On lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1988, ajaloomagister 1992, ajaloodoktor 2001. Töötanud alates 1992 Eesti Ajalooarhiivis, 2005. aastast Tartu Ülikooli ajaloo osakonna dotsent. Uurib Läänemere maade 16/17. saj. poliitilisi ja majandussidemeid, s. h. kaubanduse ja kommunikatsiooni ajalugu.